

UNIRE RELIGIOASĂ SI MENTAL PUBLIC LA ÎNCEPUTURILE CATOLICISMULUI ROMÂNESC DIN TRANSILVANIA

DIE RELIGIÖSE UNION UND DER ÖFFENTLICHE GEIST ANFANGS DES KATHOLIZISMUS IN SIEBENBÜRGEN

ZUSAMMENFASSUNG

Basiert auf einer bestimmten historiographischen Schicht, gebildet aus den Beiträgen der Historiker Ștefan Meteș, Silviu Dragomir, Ioan Lupăș, Ștefan Lupșa und anderen, bespricht der Autor des Vortrags die Beziehung zwischen religiöse Union und öffentlicher Geist, für die Anfangszeit des Katholizismus in Siebenbürgen. Der Verfasser versucht das Problem des konfessionellen Transfers als Verhandlung der rumänischen Eliten zu nuancieren und stellt zur Besprechung die Ergebnisse der Untersuchung der Regierungsbehörden, die eine bestimmte Meinung und eine bestimmte Attitüde bezüglich den Auswirkungen der lateinischen Propaganda widerspiegeln, mit direkter Hinweisung zur religiösen Union (die zweideutige Attitüde bezüglich der Union; das Desiderat das uralte Glauben zu bewahren; die Anhänglichkeit zur Orthodoxie etc.). Die Schlußfolgerungen des Vortrags betreffen den begrenzten Horizont der Gläubigen bezüglich dem Projekt für Katholisierung (für welchen die Pläne in den Jesuitenbüros und in der Bischofskanzlei bestimmt waren), weil am Ebene des unteren Klerus und der rumänischen Laien die Konfusion, die Ängste, die Stärke der Tradition, das Unwissen und die sofortige Interessen einen speziellen Platz besaßen.

De un deceniu și jumătate, cercetările consacrate fenomenului catolicizării românilor ardeleni s-au reluat cu o spectaculoasă intensitate, atingând admirabile performanțe și marcând incontestabile reușite. În pofida faptului că recuperările documentare, restaurările evenimentiale și alte tipuri de investigații au decopertat numeroase fațete ale subiectului, un anume mister – cultivat uneori cu intenție, alteori cu naivitate – obstaculează coagularea unui discurs istoric și teologic unanim acceptat și coerent, care să transforme, în sfârșit, tematica într-un bun comun al istoriografiei, spiritualității și culturii naționale. Reticențele, alimentate pe varii filiere, prezervă o mare doză de stânjenitor tradiționalism și determină obsedante trimiteri înspre literatura istorică interbelică, pigmentată de intoleranță și, desigur, de atitudini polemice.

În mod paradoxal, acest itinerar al cercetărilor demarate de pe poziții conflictuale își are avantajele lui, deoarece, în ultimă instanță, îndelungata dispută dintre autori conservă amplele rezonanțe ale Unirii religioase în istoriografie și permanentizează un consistent interes asupra acestui domeniu de studiu.

Travaliul de mari dimensiuni depus de specialiști în ultimii ani, cu toate valențele sale arhivistice și interpretative viabile și de largă respirație, nu a fost în măsură să neutralizeze contestările. În bună parte, scrisul istoric ortodox – nu neapărat nostalgic, dar fără dorința vizibilă de a se desprinde ferm de construcțiile teoretice ale antecesorilor – continuă să-și etaleze suspiciunile chiar și în legătură cu documentele fundamentale ale Bisericii Unite. Distanțarea față de actele de întemeiere a greco-catolicismului românesc vizează mai cu seamă menținerea îndoielilor asupra îndreptării sinoadelor din 1697, octombrie 1698 și septembrie 1700, cărora nu întotdeauna li se acceptă nici măcar definirea ca postamente ale unei timid modernism ecleziastic românesc. Rețineri de atare natură se extind și asupra altor înscrisuri episcopale, cu deosebire asupra corespondenței care, într-un fel sau altul, ar putea focaliza trăsături pozitive ale transferului confesional.

Este adevărat că, pe alocuri, demonstrațiile axate pe subevaluări se susțin prin argumente de sorginte deductivă și prin artificii ale logicii istorice capabile a exercita o mare atracție. Criticile focalizate pe erori, lipsă de procedură, datarea vagă a unor documente, absența frecventă a actelor

originale, posibila intercalare ulterioară a unor texte în angajamentele oficiale etc. pot stârni reale nedumeriri. Nu puține sunt și incertitudinile înțevite prin speculațiile legate de plierea unor foi, compararea semnăturilor și peceților, analiza destructivă a traducerilor sau versiunilor latine ale manuscriselor, acolo unde ele există ș.a.m.d.

Ca atare, se poate cu certitudine reitera constatarea că aparenta aglomerare a specialiștilor în deslușirea subiectului și relativa abundență a recentelor cercetări de istorie confesională nu au tranșat nici pe departe controversa istoriografică. Unirea religioasă își menține astfel cota ridicată de fertilitate pentru abordările de perspectivă.

Impasul hrănit de controverse și polemică poate fi depășit pe mai multe căi, de la cele complexe, cum ar fi dialogul real și efortul de reinterpretare a fenomenului din perspectivă europeană, până la cele simple, de genul intensificării căutărilor arhivistice. Printre posibilitățile facile de a recuantifica și actualiza optica asupra începuturilor Bisericii Unite se numără și aceea de a pune în valoare documente de o autenticitate incontestabilă, a căror încărcătură istorică să se impună în fața disputelor.

Între puținele *resurse de arhivă din perioada primilor ani ai transferului confesional românesc a căror originalitate nu a fost pusă la îndoială se numără și procesele verbale ale celor două anchete ordonate de Guberniul ardelean și de Dietă, cu intenția de a sonda raportarea clerului și credincioșilor români din Transilvania la oferta masivului proiect religios al Curții*. Parcurgerea acestor acte dezvăluie o lume cu totul aparte, plină de frământări, temeri și confuzii, izolată undeva la marginile cunoașterii și deloc mobilizată în fața succesiunii evenimentelor istorice care au copleșit-o. *Diversitatea reacțiilor, consemnate cu suficientă migală în protocoalele investigațiilor din epocă*, oscilează într-o gamă extrem de întinsă între indiferență și exasperare și conturează o societate evident victimizată și ușor de instrumentalizat în focul disputelor din interiorul Stărilor sau dintre Stări și autoritățile imperiale. Manuscrisele recompun imaginea unor comunități ajunse în mod aproape firesc în pragul dezbinării, chiar și în lăcașul cel mai intim al existenței lor, credința.

Calitatea prioritară a proceselor verbale constă tocmai în capacitatea lor de a palpa mentalul satului românesc ardelean, structurile de gândire, senzorii percepției publice și, nu în ultimul rând, puseurile și deruta generalizată a trăirilor religioase, specifice unui ambient social rudimentar, timid și neîncrezător vizavi de orice solicitare oficială venită din exterior. Documentele anchetelor au însă și alte semnificații. Ele nu numai că îmbogățesc cunoscutul tablou politic și confesional de la interferența secolelor XVII și XVIII cu prețioase detalii sociale și spirituale, ci constituie singurele izvoare ale acelor ani decisivi care înregistrează pe un spațiu oarecum întins atitudini colective în legătură cu propunerile de catolicizare.

Strategia Guberniului și Dietei în ceea ce privește contracararea ofertei imperiale către români a marcat, de asemenea, un debut în istoria principatului intracarpatic. Anchetele au constituit, în fapt, prima interogare amplă a „toleraților” asupra unei chestiuni importante pentru viitorul provinciei. În 1699, pentru întâia dată, românii ardeleni au fost priviți de Stări ca un corp etnic și confesional omogen și ca o masivă componentă aparte a unei structuri sociale globale, în cadrul căreia nu au avut niciodată până atunci vreun rol consultativ.

Surprinzător este faptul că, deși acțiunea hotărâtă de elitele politice ale Transilvaniei are atâtea trăsături de fapt istoric prioritar în formarea unei imagini autentice asupra epocii, puțini istorici i-au sesizat resursele demne de exploatat. Majoritatea lucrărilor consacrate problematicii Unirii religioase au tratat tangențial derularea anchetelor, fără a pătrunde în profunzimea răspunsurilor oferite și fără a sesiza starea spirituală reală a celor cărora li s-au consemnat declarațiile. Analizele istorice au vizat mai degrabă optica celor puternici asupra catolicizării, adică punctul de vedere al elitelor în general, al clerului superior, al Dietei, al Guberniului, al Curții imperiale, al iezuiților, al ortodoxiei muntene și răsăritene, al domnului Țării Românești, al negustorilor greci din Transilvania și al religiilor recepte, astfel încât aceste adevărate „sondaje de opinie”, care coboară istoria la nivelul satului, nu și-au depășit, în studiile efectuate, condiția de plan secund sau de fundal.

Sintezele de istorie a Bisericii Române, cu excepția celei semnate de Silviu Dragomir, tributare perspectivelor globale, au trecut cu destulă ușurință peste etapele anchetelor, dedicându-le doar câteva fraze și aprecieri sărăcăcioase sau reținute. *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal*, elaborată de autorul menționat mai sus, întruchipează unicul caz în care un elaborat de asemenea anvergură „radiografiază” complexitatea și valoarea depozitului informațional al investigațiilor ordonate de forurile politice provinciale.

Date mult mai bogate se pot extrage din unele studii, articole și cercetări de dimensiuni reduse. Dintre puținii istorici care au intenționat să introducă în circuitul științific interpretări mai consistente ale anchetelor s-a detașat, prin anvergura și rezonanțele travaliului depus, Ștefan Meteș, acesta reușind să publice, între anii 1939-1963, toate materialele arhivistice prezervate relaționate subiectului, într-o serie de studii apărute în *Revista Arhivelor*, în *Renașterea* și în *Mitropolia Ardealului*¹.

În anul 1963, în care Meteș își finaliza ciclul proiectat, Silviu Dragomir a reluat tematica în lucrarea *România din Transilvania și Unirea cu Biserica Romei. Documente apocrife privitoare la începuturile Unirii cu catolicismul roman (1697-1701)*, adăugând nuanțe interpretative noi tabloului schițat sistematic de Ștefan Meteș². Au mai zăbovit asupra subiectului, reconsiderându-l parțial, Ioan Lupăș, în cercetarea *Documente istorice transilvane*, volumul I (1599-1699)³, și Ștefan Lupșa, în studiul *Biserica ardeleană și Unirea în anii 1697-1701*, redactat în anul 1948⁴.

Desigur concluziile autorilor amintiți nu sunt pe deplin compatibile cu normele unei investigații de specialitate întrutotul obiective. Axa istoriografică Meteș-Lupăș-Lupșa-Dragomir, adânc ancorată în tradiționalism, a conservat, din rațiuni asupra cărora nu dorim să insistăm, cea mai intolerantă și agresivă atitudine față de scrisul istoric greco-catolic și față de trecutul Bisericii Române Unite. Nu întâmplător, o bună parte din demonstrațiile acestui nucleu istoriografic dur s-a clădit după anul 1948, când argumentațiile tendențioase și sentențioase nu mai puteau primi decât, eventual, o timidă și exilată replică.

După o îndelungată tăcere, s-a mai revenit însă sporadic asupra anchetelor, în cu totul alte împrejurări și într-o manieră mult mai relaxată. Ambientul eliberat de cutume și restricții politice de după anul 1989 a permis unui nou val de istorici să refocalizeze tema și să formuleze considerații viabile asupra ei. În acest context, analizele Gretei Miron⁵ și ale lui Daniel Dumitran⁶ dezvăluie capacitățile istoriografiei actuale de a reevalua subiectul și de a oferi sugestii prețioase pentru reșezarea lui în rândul etapelor semnificative ale deslușirii începuturilor greco-catolicismului românesc. Din păcate, sondajele din urmă nu surprind decât conjunctural anchetele, în cadrul unor studii care au în vedere fenomene confesionale mult mai ample, așa încât, deși incitante, concluziile lor nu acoperă nici pe departe problematica.

În acest segment al câmpului istoriografic, predominantă este deci, la ora actuală, cel puțin din perspectivă cantitativă, poziția ortodoxă, chiar dacă ea a definit partizan anchetele, scoțând în evidență ancorarea fermă a românilor în credința tradițională, rezistența neclintită în fața propunerilor și ademenirilor interesate și atașamentul profund al poporului la „străvechea” confesiune. Prin depășirea poziției partinice, se poate însă descoperi că anchetele au un sens mult mai adânc, nu unul ideologic, ci cu adevărat istoric.

¹ Ne referim la următoarele materiale: *Câteva contribuții la istoria Unirii românilor cu Roma*, în *Revista Arhivelor*, II, 8, III/1939, p. 359-365; *Atitudinea preoților români din Ținutul Hașegului față de Unirea cu Roma (1699-1700)*, în *Renașterea*, XXV, 20-21, 1947, p. 2-3; 22-23, p. 2-3; *România din județul Cojocna (Cluj) față de Unirea cu Roma (1699)*, în *Renașterea*, XXVI, 29-30, 1948, p. 2-3; *Atitudinea românilor din Scaunul Mureșului față de Unirea cu Roma (1699)*, în *Renașterea*, XXVI, 35-36, 1948, p. 2-3; nr. 37-40, p. 2-3; *România din Țara Bârsei, a Făgărașului și din Trei Scaune-secuime și Unirea cu Roma (Declarațiile lor din 1699)*, în *Mitropolia Ardealului*, VIII, 1-3, 1963, p. 112-129.

² Cercetarea lui Silviu Dragomir s-a publicat în București, la Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă.

³ Apărut la Sibiu, în anul 1940.

⁴ Publicat în *Biserica Ortodoxă Română*, LXVI, 1948, p. 472-571.

⁵ Vezi sinteza ei *Biserica greco-catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1782)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2004, p. 48-49 (subcapitolul „Sate și preoți în fața schimbării”).

⁶ Vezi studiul său *Rezistența ortodoxă împotriva Unirii religioase în Brașov și Țara Bârsei*, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, IX, 2, 2005, p. 53-61.

Multă vreme s-a susținut în literatura de specialitate ideea că Unirea religioasă a fost realizată doar de către cler, în special de către înalții ierarhi, și că credincioșii nu aveau cunoștință de ceea ce se întâmpla la Alba Iulia, totul ieșind la lumină după câteva decenii și provocând dramatice convulsii sociale. E adevărat că interpretarea transferului confesional ca negociere a elitelor pare greu de neutralizat, dar, cel puțin parțial, teza anterioară poate fi contrazisă cu ajutorul anchetelor. *Ele dovedesc faptul că dezbaterile a coborât totuși în lumea satelor, că „tolerații” au fost provocați să se pronunțe și că, pentru a se putea decide, au fost înștiințați și li s-a explicat ce reprezenta noua opțiune de credință. Chiar dacă lămuririle care li s-au dat au fost voit confuze, rezumate și instrumentalizate și chiar dacă, așa după cum reiese din răspunsurile date, românii au înțeles oferta catolică în cele mai diverse feluri, cert este că se știa despre proiectul de acceptare a credinței române și despre intențiile liderilor spirituali.*

În pofida faptului că autenticitatea chestionarelor ordonate de Guberniu și Dietă e inatacabilă, având în vedere împrejurările în care au fost elaborate, se impune amendarea obiectivității lor. *Dieta care a aprobat prima anchetă a marcat întâia atitudine mai fermă a calvinilor, întâia încercare oficială de a se opune strategiilor prozelitiste din ce în ce mai eficiente ale puterii centrale. Citirea actului oficial al Unirii Bisericii românești cu cea romană în Dietă a provocat stupefacție în rândul nobilimii reformate, convinsă că tutela ei asupra structurii ecleziastice răsăritene nu era încă vulnerabilă. În acest sens, decizia de a declanșa ancheta a reprezentat în mod clar o tentativă disperată de contracarare a mișcărilor abile ale Curții. Investigația a avut din start un scop precis: obținerea unui răspuns negativ din partea „toleraților” vizavi de propunerea catolică. În lupta pentru privilegii, calvinii au fost convinși că soluția găsită de ei, învăluită într-o aură a obiectivității, avea șansele de a-și atinge efectele scontate.*

S-au păstrat patru procese verbale în legătură cu această primă anchetă derulată în *ianuarie-februarie 1699*, și anume cele privind comitatul *Hunedoara*, scaunul *Mureșului*, pentru care s-au consemnat două procese verbale, și comitatul *Clujului (Cojocnei)*. Ele au fost publicate și comentate de Ștefan Meteș și reluate apoi de Silviu Dragomir, cu intenția de a sublinia rezistența ortodoxă. Mai nou, câteva referiri interesante la ele, puține însă detașate de orice interes confesional, se regăsesc și în citata teză de doctorat a Gretei Miron.

Nu ne vom opri asupra argumentelor statistice ale actelor, deoarece acestea au fost epuizate în analizele istoricilor menționați, ci ne vom mărgini să surprindem varietatea răspunsurilor, diversitatea opiniilor, formulările mai vagi sau mai hotărâte care oglindesc mentalitatea satului românesc la interferența secolelor XVII-XVIII. Constatăm existența unei game largi de atitudini înregistrate de nobili asesori jurați, cu toată subiectivitatea lor probabilă. *Majoritatea răspunsurilor colectate erau confuze, pe alocuri duplicitate și interpretabile, relevând o vădită rețineră față de exprimările concise, considerate atunci deosebit de riscante.* Se manifesta o teamă justificată în raport cu autoritățile, din nou bănuite că pregătesc eventuale măsuri opresive, de aceea, în genere, numeroase răspunsuri au fost date în așa fel încât să nu angajeze la nimic, să nu implice nici un fel de responsabilitate. Cei mulți se temeau de schimbare, pentru că viața i-a învățat, într-o epocă bântuită de conflicte și modificări de regim politic, că orice intervenție în statutul lor social atrăgea după sine, inevitabil, înrăutățirea situației.

În altă ordine de idei, răspunsurile culese pe parcursul anchetei pun în lumină un fapt definitoriu pentru comunități și anume acela că *imaginea sătenilor despre Unirea religioasă era extrem de sărăcăcioasă. Ei nu știau – și probabil funcționarii guberniali nu au avut interesul să le-o spună – că actul aderării la credința romană a fost negociat cu clauzele prezervării ritului, a tuturor tradițiilor și aspectelor formale ale religiei răsăritene.* Din această cauză, impresia rudimentară pe care și-o formaseră, încurajată de cei ce derulau acțiunea, era că transferul confesional ar fi provocat mari disfuncționalități în ritmul și înfățișarea vieții bisericești de zi cu zi, în slujbe, proceduri și ceremonii. Ca atare, unii preoți și chiar unii țărani au făcut apel la unirea cu calvinii, nădăjduind cu conștiința împăcată perpetuarea acelei asocieri, deoarece, chipurile, ea nu le-ar fi reconfigurat legea.

Reacția „toleraților” nu s-a conturat neapărat sub forma unei respingeri evidente a catolicismului, ci *dorința frecvent exprimată a trimis la rămânerea în vechea lege, adică ambientul sufletească în*

care s-au născut, au fost botezați, au crescut și vor muri, cu alte cuvinte legea moștenită de la părinții lor. Și cum nu înțelegeau prea bine ce însemna acea unire cu latinii despre care li se cerea să se pronunțe, ei preferau, desigur, unirea cu calvinii, una deja funcțională din perspectiva legii, dincolo de incompatibilitățile teologice. Mulți credincioși nu știau nici despre unirea cu reformații mare lucru, iar covârșitoarea majoritate a interogaților nu sesiza vreo diferență între dogmă și rit. *Prioritare pentru țărani nu erau nici adâncurile crezului fundamental, nici apartenența Bisericii la o anume structură superioară, ci aspectele vizibile ale ritului și ceremoniilor.* Problemele de conștiință se mențineau astfel la suprafața vieții religioase, la ceea ce era palpabil, profunzimile fiind greu de sesizat într-o lume în care luminile educației își vor croi cu greu drum spre sfârșitul secolului.

Analiza rapoartelor primei anchete reliefează mai multe tipuri de atitudini. După cum s-a mai precizat, s-a remarcat în primul rând poziția echidistantă, întruchipată de răspunsurile care nu angajau la nimic. Subiecții chestionați nu doreau să contrazică interesele părților implicate în jocul politic, de aceea reacțiile etalate aveau pronunțate nuanțe flexibile, echivoce. În comitatul Hunedoara, preoții și sătenii afirmau: „Legea noastră românească din legea grecească o ținem întreagă și o ținem așa fiindcă în ea ne-am aflat”. La prima vedere un răspuns ferm, dar ei continuau „[...] și rămânând așa în legea noastră, să putem ruga pe Dumnezeu pentru Majestatea Sa”⁷. Românii au sesizat deci implicațiile politice ale conflictului dintre catolici și protestanți și, din instinct de conservare, s-au străduit să nu supere cele două tabere între care disputele se acutizaseră.

Aceeași atitudine echidistantă s-a consemnat și în comitatul Clujului (Cojocnei). Aici, protopopul Mihai din Călata, semnatar al manifestului de Unire asumat de soborul desfășurat anterior Dietei care ordonase ancheta, susținea că el nu era în funcție pe vremea aceea și că numai a auzit de declarația semnată de 35 de participanți la sinodul menționat⁸. Istoriografia ortodoxă a concluzionat din această mărturie că angajamentul scris al soborului Unirii ar fi fost fals. Posibilitatea respectivă nu se poate trece cu vederea, dar ar fi eronat a se exclude și ipoteza că protopopul, intimidat de convocarea la anchetă și de eventualele consecințe ale opțiunii sale din sinod, să fi încercat să eludeze răspunderea negându-și semnătura. De altfel, spaima și indecizia lui s-au confirmat și prin ceea ce a susținut în continuare: că va asculta porunca de la vlădica, dar decât să-și schimbe credința mai bine va muri, totuși se va ruga pentru Papa de la Roma⁹. Un răspuns contradictoriu care releva, în fond, pe lângă teamă, binecunoscutele confuzii generalizate între dogmă și rit, lipsa de angajare și intenția de evitare a responsabilității.

Tot o replică echivocă a formulat și preotul din Agârbiciu, care și-a exprimat dorința de a rămâne în religia primită prin taina botezului, dar a completat: „[...] ne-am unit cu Papa de la Roma și suntem datori a face rugăciuni pentru dânsul”¹⁰. Deși sporadice, declarațiile de mai sus sugerează o neutralitate generată de diverse temeri și exprimă o orientare bine definită și delimitată în câmpul vast al mentalului colectiv al românilor ardeleni.

O altă atitudine comună, înscrisă în procesele verbale ale primei anchete și mult mai bine reprezentată cantitativ, a fost cea adoptată de credincioșii care, supunându-se ierarhiei ecleziastice, au afirmat că îl vor urma pe vlădică. O atare reacție era, bineînțeles, una comodă, neimplicând nici ea pronunțarea vreunei decizii ferme. Un răspuns de genul respectiv ocolea posibilele represalii, trecând responsabilitatea pe umerii episcopului și protopopilor. Pentru cei ce au utilizat o asemenea stratagemă, atașamentul față de spiritualitatea tradițională nu constituia în nici un caz o chestiune de conștiință. Au subscris totuși acestei poziții, în scaunul Mureșului, preotul și sătenii din Lăureni și credincioșii din Remetea, iar în comitatul Clujului (Cojocnei), preoții din Fildul de Jos, Aghireș, Dâncu și Călata.

Conform rapoartelor primei anchete, marea majoritate a celor solicitați să se pronunțe au susținut că își doresc să rămână în legea lor veche. Năzuința lor contura o formă de raportare la

⁷ Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 65.

⁸ Ștefan Meteș, *Românii din județul Cojocna (Cluj) față de Unirea cu Roma*, p. 2.

⁹ *Ibidem.*

¹⁰ Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 71.

Unirea religioasă pe care, de altfel, contau și organizatorii anchetei. În mod firesc, ei au făcut totul pentru a scoate în evidență cât mai spectaculos, în actele păstrate, opțiunile previzibile. Nu întâmplător, echipele de investigare au avut tendința de a înscrie în anumite tipare opiniile „toleraților” și de a sugera răspunsuri-șablon, la care să subscrie apoi subiecții cercetați. Tactica premeditată a comisarilor însărcinați cu finalizarea acțiunii obstaculează oarecum efortul istoricului de a surprinde mecanismele de gândire și mentalitatea celor interogați.

Totuși, se poate observa că nici măcar categoria majoritară a credincioșilor atașați de legea tradițională nu a avut o manifestare unitară. Unii și-au exprimat poziția răspicat, fără a admite nici o concesie. Grupul masiv includea cea mai mare parte a țăranilor și câțiva preoți. Dintre răspunsurile date în acest spirit, s-au remarcat prin radicalitatea lor, în scaunul Mureșului, preoții și credincioșii din Bozed și Samsudul de Câmpie, care au amenințat că mai bine emigrează decât să-și schimbe religia¹¹, iar în comitatul Cluj (Cojocna), credincioșii din Călata și alte sate, ei afirmând că e treaba popilor ce doresc să facă, dar dacă vor să-și înnoiască credința, nu vor mai fi popii lor¹². Alții nu și-au sprijinit crezul străvechi cu atâta îndârjire. Preoții din Fildul de Mijloc, Lăpuș și Cubleșul Român au specificat că doreau să-și țină religia în care s-au născut, dar au adăugat că, dacă vor fi siliți să o părăsească, nu vor avea ce face¹³. Convingerile lor nu erau deci atât de înrădăcinate încât să poată face față constrângerilor.

După cum s-a mai specificat, pe ici, pe colo, în gândirea unora s-a întipărit ideea că rămânerea la legea tradițională ar fi însemnat, de fapt, păstrarea unirii cu calvinii. Era certitudinea pe care și-au exprimat-o câțiva preoți din zona Hațegului și, în comitatul Cluj (Cojocna), preoții din Fildul de Mijloc, Lăpuș, Cubleșul Român, Molosig, Morlaca, Călățele, precum și credincioșii din Agârbiciu. În schimb, în scaunul Mureșului, nici o declarație nu a făcut precizarea că menținerea străvechilor rânduieli spirituale ar fi însemnat prezervarea asocierii în ale credinței cu reformații. Cumulul de reacții contradictorii și răspunsuri confuze consemnate de prima investigație părea, într-o oarecare măsură, firesc în condițiile în care clerul superior, însuși vlădica, oscilau între puternicele redute ale catolicismului, calvinismului, ortodoxiei muntene și răsăritene, peste care se suprapuneau imediatele interese nobiliare și imperiale. Analiza istorică nu poate deci surprinde, desprinde și generaliza, în împrejurările complexe ale epocii, o conduită unică a românilor ardeleni, dar, în compensația acestei incapacități, este în măsură a surprinde în totalitate diversitatea punctelor de vedere ale „toleraților”, care reflectă, în ultimă instanță, varietatea extremă a câmpului socio-politic transilvănean. Tocmai labilitatea lumii românești, pradă ușoară a operațiunilor de instrumentalizare, este factorul care o transformă în senzorul cel mai fin al metamorfozelor specifice sfârșitului de ev mediu.

Nu trebuie neglijată nici categoria celor care au absentat voit de la anchetă, pentru că absența a reflectat tot o atitudine. Ea poate fi atribuită amenințărilor episcopului, spaimii față de orice demers oficial și, nu în ultimul rând, dezorientării clerului inferior, neputincios în a oferi un răspuns limpede și o atitudine exemplară, într-o cadru rural în care știrile pătrundeau greu și zvonurile se amplificau. Concentrată în jurul ierarhiei ecleziastice, o structură îngrijorător de subredă și interferată de interese străine, comunitatea românească a reflectat la scară largă deruta elitelor ei.

Rezultatele anchetei, așa cum au fost ele prezentate Dietei, au nemulțumit bineînțeles Curtea imperială și partida catolică ardeleană, așa încât concluziile comisiilor de interogare au fost în întregime neglijate. După un șir de proteste și memorii guberniale și ale Stărilor către autoritatea centrală și în urma mai multor tentative eșuate de a restrânge efectele propagandei latine, Dieta a făcut o nouă încercare. Pentru a elimina posibilitatea oricărui reproș din partea opozițiilor, cum că aceste sondaje ar fi fost subiective și manipulate, s-au trasat de data aceasta dispoziții mult mai ferme. Acțiunea a fost extrasă parțial de sub coordonarea administrației guberniale și s-au constituit zece comisii de anchetă a câte opt membri, adică doi reprezentanți ai

¹¹ *Ibidem*, p. 70.

¹² *Ibidem*, p. 71.

¹³ *Ibidem*.

fiecărei confesiuni statutare, un cleric și un mirean. Echipele nou formate, însoțite de funcționari locali, trebuiau să se deplaseze în sate, să convoace preoții și cel puțin jumătate din locuitori, să le citească în limba română actele imperiale privitoare la Unirea religioasă, să le sublinieze importanța, să chestioneze pe cei întruniți, să înregistreze nominal declarațiile lor, să nu recurgă la amenințări, îndemnuri sau ademeniri și să înainteze Guvernului rezultatele cumulate, întărite cu pecețile și semnăturile lor. Era prima consultare oficială, după modelul Stărilor și într-o manieră reprezentativă, a masivului grup etnic și confesional românesc din Transilvania.

Documentele care s-au mai păstrat în legătură cu *a doua anchetă* sunt cele ale comisiei a șaptea, care și-a desfășurat activitatea în comitatul *Dăbâca* și în districtul *Bistriței*, și cele ale *comisiei a treia*, care a acoperit zona *Făgăraș*, *Bârsa*, *Alba de Sus* dincolo de pădure și *Trei Scaune*. Procesele verbale întocmite au fost analizate în întregime de Ștefan Meteș și Silviu Dragomir și parțial de Ioan Lupaș și Ștefan Lupșa, iar, mai recent, de Greta Miron și Daniel Dumitran. Ca și în cazul primei anchete, tendința analizelor istorice a fost aceea de a insista asupra argumentelor statistice, cu excepția studiilor ultimilor doi autori menționați, care s-au străduit să sublinieze și valențele semnificative pentru istoria mentalităților ale investigației secunde.

Noul sondaj demarat de forurile politice transilvane în *toamna anului 1699* a fost mult mai bine organizat, dar și obiectivitatea lui poate fi pusă în discuție. În fiecare comisie, patru reprezentanți erau nobili, probabil cunoscători ai limbii române, deoarece actele trebuiau prezentate în fața credincioșilor în limba lor, spre a se evita orice confuzii. Ei aveau ca supuși iobagi români, nefiind exclusă ipoteza ca, în cazul lor, interesele directe legate de statutul țăranilor patronați să depășească echidistanța și neutralitatea confesională care li s-a pretins. Pe de altă parte, nu toți cei solicitați în comisii s-au prezentat conform dispozițiilor. Comisia a șaptea a avut doar cinci membri din opt, iar comisia a treia șapte membri, preotul catolic refuzând să dea curs convocării. Nu s-a respectat nici prevederea referitoare la obligativitatea chestionării preotului și a cel puțin jumătate din săteni, pentru că, în multe situații, preoții nu s-au mobilizat, iar numeroase sate au fost reprezentate de unul sau câțiva credincioși. Cu toate acestea, se desprind din mersul operațiunii câteva concluzii interesante.

Ștefan Meteș aprecia că celelalte rapoarte ale anchetei ar fi fost ascunse de către iezuiți¹⁴. Pare puțin probabilă această variantă, pentru că, dacă analizăm cu atenție documentele rămase, constatăm că rezultatele culese de comisii nu au fost semnificative. Clerul s-a sustras în masă de la interogatoriu, iar satele au apărut de asemenea ca precar reprezentate. Din rapoartele comisiei a șaptea observăm că, în ținutul *Făgărașului* de exemplu, *puțini țărani au răspuns chemării investigatorilor*, în schimb în liste s-au înscris în număr mare orașenii, meșteșugarii, boierii și negustorii greci, deci categoriile sociale mai puternice, mai bine informate și cu curajul unei atitudini anticatolice fățișe. Având în vedere participarea firavă a lumii satelor, nu putem fi siguri că, în celelalte zone ardelenne, anchetele s-au mai ținut. Rămâne pe seama cercetărilor de arhivă să depășească atari supoziții.

În general, și în acest sondaj deslușim cam aceleași atitudini ca și în cazul primei anchete. S-a impus însă o diferență în ceea ce privește numărul celor care au susținut o opinie sau alta și asta din cauză că raportul de forțe în Transilvania s-a modificat. Ambientul românesc a redat fidel, prin frământările lui, noile relații de putere și metamorfozele ecuației politice de după pacea de la Karlowitz. Amplele proiecte imperiale deveniseră mai clare și în dimensiunile lor privind catolicizarea, clerul superior unit a început să fie mai activ pe scara ierarhiei ecleziastice și, beneficiind de sfatul și experiența iezuiților, s-a străduit să evite crizele de autoritate, dispozițiile și instrucțiunile s-au transmis parcă mai rapid înspre mediul rural, așa încât prestigiul și forța partidei calvine, reflectate și de cea de-a doua anchetă, au avut mult de suferit.

Preoții și sătenii și-au asumat mai hotărât curajul de a nu răspunde îndemnelor comisiilor. În comitatul *Dăbâca*, preoții nu s-au prezentat la punctele de întrunire stabilite de echipa de lucru. La fel s-a întâmplat la *Blașfalău*, unde clerul a apărut sporadic, și la *Șomfalău*, unde a sosit un singur paroh. Deși protopopul a fost de față, nici în *Țara Bârsei* preoții nu au

¹⁴ Ștefan Meteș, *Românii din Țara Bârsei, a Făgărașului și din Trei Scaune-secuime și Unirea cu Roma*, p. 115.

reacționat în bloc. La Făgăraș, situația s-a deteriorat de asemenea în mod dramatic, lipsind protopopul și majoritatea parohilor, iar nouă sate netrimiteându-și nici un reprezentant, așa încât comisia s-a văzut nevoită să recurgă la ajutorul asesorilor jurați și al locotenenților nobiliari pentru a avea pe cine interoga. Cu toate eforturile depuse, convocările repetate s-au eludat sistematic, iar comisia a fost obligată să solicite funcționarilor locali un act care atesta oficial refuzul preoților de a se prezenta, pentru a nu fi bănuită că nu și-a îndeplinit sarcinile. Aceleași probleme și în zona Trei Scaune. La Sepși și la Chezd s-a înfățișat doar câte un singur paroh, iar la Orba nici unul. Nu pare deci imposibil ca Guvernul, în cazul în care i-au parvenit mai repede rezultatele celor două echipe aflate deja în teren, să fi dispus, datorită slabei aderențe, sistarea celorlalte acțiuni în curs de debut.

Cu toate schimbările majore intervenite pe parcursul câtorva luni în cadrul politic general, între cele două anchete similitudinile au fost mai numeroase decât deosebirile. Ca și în cazul primei investigații, și în cea de-a doua s-a consemnat o derutantă diversitate a opiniilor subiecților care au răspuns chemării oficiale a comisarilor de interogatoriu. După cum reiese din reacția lor, mulți credincioși, izolați în satele lor, cu certitudine nu erau la curent cu negocierile clerului superior și cu consimțământul episcopului în chestiunea transferului confesional. Din grupul relativ consistent al ignoranților făceau parte, spre exemplu, sătenii reuniți în comitatul Dăbâca, la Sântioana, care au declarat că rămân în legea veche pentru că sunt convinși că și vlădica a procedat în același mod¹⁵. Alții, care aveau probabil cunoștință despre mersul evenimentelor, au continuat să-și manifeste temerile vizavi de comisii și de sondajele lor, și-au declinat orice responsabilitate, au evitat asumările și au dat răspunsuri evazive, exprimându-și dorința de a rămâne în legea tradițională, dar și speranța că se vor situa pe mai departe sub autoritatea scaunului episcopal de la Alba Iulia. Avem, în fond, de-a face, în aceste cazuri, cu o atitudine echivocă de aceeași natură cu cea înregistrată frecvent și în rapoartele primei acțiuni. Pe o asemenea direcție s-au situat răspunsurile preoților și țăranilor mobilizați la Năsăud¹⁶ și, în comitatul Dăbâca, mărturiile parohilor convocați la Iclod¹⁷.

Așa după cum s-a întâmplat și pe parcursul primei operațiuni, o parte a celor solicitați au răspuns că preferă să țină în continuare cu păstorul lor și că vor face așa cum le va spune vlădica. Desigur, era un punct de vedere fundamental pe supunerea strictă față de ierarhia clericală, dar el se dovedea atunci foarte confortabil, deoarece nu implica probleme de conștiință și evita orice responsabilitate a deciziei personale. Opinia a fost deseori consemnată în comitatul Dăbâca, la preoții și sătenii întruniți la Blașfalău¹⁸, precum și la parohii reuniți la Mateiu și Vaidahaza¹⁹.

O altă asemănare cu ancheta derulată la începutul anului 1699 constă în caracteristicile reacției grupului majoritar al celor care au susținut păstrarea credinței străvechi. Ei și-au exprimat dezideratul în forme variate. Cei mai mulți, adică preotul și sătenii prezenți la Șomfalău, țăranii convocați la Iclod, subiecții chestionați în Țara Bârsei, pușinii credincioși care au răspuns la apel în ținutul Făgărașului și în Trei Scaune, și-au etalat opiniile în declarații scurte, hotărâte și fără a lăsa loc interpretărilor. S-au manifestat și atitudini înverșunate, ca în cazul credincioșilor întruniți în comitatul Dăbâca, la Mateiu, care au clamat cu disperare că își vor păstra religia până la moarte, indiferent de consecințele deciziei lor²⁰, dar și poziții mai puțin dramatice, de genul celei adoptate de subiecții reuniți tot în comitatul Dăbâca, la Vaidahaza, care au afirmat că, deși susțin și ei legea tradițională, vor ceda dacă vor fi siliți, deoarece nu se vor lăsa uciși din cauza religiei²¹. Optica lor parțial detașată asupra problematicii transferului confesional ne apare ca surprinzătoare într-o lume izolată, rigidă și intolerantă în materie de conștiință și credință, în care trăirile interioare purtau încă amprentele fervorilor și misticismului medieval.

¹⁵ Idem, *Câteva contribuții la istoria Unirii românilor cu Roma*, p. 365.

¹⁶ *Ibidem*, p. 363.

¹⁷ *Ibidem*, p. 365.

¹⁸ *Ibidem*, p. 363.

¹⁹ *Ibidem*, p. 364-365.

²⁰ *Ibidem*, p. 364.

²¹ *Ibidem*, p. 365.

E de observat că, mai cu seamă în cazul clerului, abordarea problematicii delicate a opțiunii pentru catolicism a generat o reală spaimă și a evidențiat numeroase confuzii și frământări sufletești, care au indus o stare de paralizie spirituală, manifestată prin eludarea responsabilităților și asumărilor individuale. Într-un atare context, refuzul preoților întruniți în comitatul Dăbâca, la Blașfalău, de a iscăli și de a-și pune pecețile în dreptul propriilor declarații se poate defini ca un gest firesc, asemeni atitudinii parohilor sosiți la Iclod, care, aflând de solicitarea avansată de comisie ca declarațiile să fie semnate individual, au părăsit în grabă locul investigației, fără a-și preciza poziția. Prinși între două comandamente de conștiință contradictorii, pe de-o parte atașamentul față de ortodoxie, iar pe de altă parte obligativitatea de a da ascultare clerului superior, în bună parte sub influența strategiilor iezuite, preoții nu au dorit sau nu s-au simțit în stare să-și afirme o conduită limpede. Orizontul lor spiritual, limitat de o pregătire precară, nu le-a permis să distingă granița dintre mântuire și păcat, care putea fi ușor trecută printr-o asumare pripită. Soluția găsită de ei nu putea fi alta decât cea a târăgărilor și a răspunsurilor diplomatice, menite a eschiva angajamentele personale. Din acest motiv, deseori, mărturiile lor au contrazis declarațiile credincioșilor din propriile parohii, mult mai hotărâți și mai puțin încetuși de îndoieli, zbucium și angoase. Preoții și-au dorit, în fapt, să lase prin atitudinea lor o portiță deschisă tuturor oportunităților viitorului, dar să nu își asume riscurile transformărilor ecleziastice. În sfera așteptărilor lor nu intra nici dorința de schimbare, dar, cu rare excepții, nici voința de a-și înfrunta superiorii. O asemenea concepție prudentă a călăuzit și atitudinea unora dintre parohii și sătenii prezenți la Blașfalău, care au declarat *că doresc să rămână în legea tradițională, adăugând faptul că nu au primit vreun alt ordin de la vlădică*²².

Concluziile cercetării de față impun reiterarea câtorva considerații esențiale. Spre deosebire de prima anchetă, cea de-a doua a beneficiat de avantajul de a deveni un senzor mult mai fidel al modificării relațiilor de forță din câmpul politic transilvan. Cu toate că organizarea investigației secunde a fost superioară, participarea subiecților la sondaj nu a mai atins cotele înregistrate de prima anchetă. Episcopul unit și clerul superior în general, cu sprijinul Curții, al iezuiților, al partidei catolice ardelenne și chiar al armatei imperiale când situația a impus-o, au reușit să disciplineze și să atragă de partea lor marea majoritate a clerului rural²³.

Datorită absenteismului, a echivocității răspunsurilor date sau poate și din cauza presiunilor imperiale și rezultatele anchetei a doua au fost neglijate. Dar chiar dacă nu au putut fi folosite la vremea lor ca armă politică, ele își păstrează totuși calitatea de a face parte dintre puținele izvoare care ne pot oferi imagini captivante de dincolo de istoria evenimentială sau de istoria fenomenului politic major, apropiindu-ne peste veacuri de omul simplu, acaparat de sentimentele și structurile sale de gândire, mereu în alertă în fața obstacolelor unei vieți de cele mai multe ori vitrege.

Prima investigație de anvergură a modului în care românii au perceput Unirea religioasă s-a derulat, iată, într-una dintre etapele relativ timpurii ale catolicizării. Cele două *sondaje gubernial-dietale de la limitele anului 1699* contrazic cu ușurință una dintre tezele fundamentale ale adversarilor transferului confesional, și anume aceea potrivit căreia credincioșii nu ar fi știut nimic despre amplul proiect de catolicizare, tănuț în cancelaria episcopală și în sertarele oficiilor iezuite. Din această perspectivă, documentele anchetelor vin în sprijinul analizelor constructive consacrate Unirii religioase.

Pe de altă parte însă, același material arhivistic dezvăluie lucruri dramatice despre insinuarea reală a credinței romane în sufletele oamenilor. După cum reiese din actele investigațiilor, la interferența secolelor XVII-XVIII nu se poate constata încă un asemenea proces. Fără îndoială că în deceniile următoare, odată cu maturizarea eforturilor de căutare a unei identități, greco-catolicismul a devenit un creuzet al asumărilor profunde și într-un ambient social mai larg. În perioada la care ne referim, celor mulți nu le sunt însă proprii decât deruta, confuziile,

²² *Ibidem*, p. 363.

²³ Remus Câmpeanu, *Aspirații spre depășirea marginalității în mediul rural din Transilvania prin Unirea religioasă*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, XXXII, 1993, p. 46.

temerile, puterea tradiției, ignoranța și uneori interesele. Noua denumire nu a fost încă percepută la nivelul clerului inferior și al laicului decât eventual prin prisma valențelor sale socio-politice, foarte departe de spiritul florentin și, în general, de orice dezbateri teologice temeinică. Nici măcar ideea atât de generoasă a catolicizării ca formă glorioasă de întoarcere la originile latine ale etniei nu se conturase în spiritul public. A rămas în sarcina tinerei Biserici de a recupera acest handicap, dar modul în care a făcut-o nu mai constituie subiectul prezentului studiu.

REMUS CÂMPEANU